

**BUDJETLARNI TUZISH VA TASDIQLASHNING DAVLAT
MOLIYAVIY NAZORATINI NAZARIY-HUQUQIY ASOSLARI**

Djurayev Mirzohid Baxodirovich

O‘zbekiston Respublikasi

Bank-moliya akademiyasi magistranti

Nurmanov Ulug‘bek Anarboyevich

O‘zbekiston Respublikasi

Bank-moliya akademiyasi professori, i.f.d.

Annotatsiya. Mazkur tezisda budjetlarni tuzish va tasdiqlash bosqichidagi davlat moliyaviy nazoratining nazariy-huquqiy asoslari tadqiq etilgan. Tadqiqotda dastlabki davlat moliyaviy nazoratining mohiyati, uning budjet jarayonidagi o‘rni hamda INTOSAI Lima deklaratsiyasi, OECD budjet boshqaruvi tamoyillari va PEFA metodologiyasi bilan o‘zaro uyg‘unligi tahlil qilingan. Shuningdek, O‘zbekiston Respublikasining Budjet kodeksi hamda budjet tashkilotlari xarajatlar smetalarini tuzish, tasdiqlash va ro‘yxatdan o‘tkazishni tartibga soluvchi me‘yoriy-huquqiy hujjatlar asosida milliy budjet nazorati tizimining huquqiy asoslari yoritilgan. Tadqiqot natijasida budjet ko‘rsatkichlarining asoslanganligini baholashning yagona miqdoriy mezonlari mavjud emasligi, mahalliy moliya organlarida rejalashtirish va nazorat funksiyalarining bir organ zimmasida jamlangani hamda hisobot shakllarida dastlab tasdiqlangan va aniqlashtirilgan budjet ko‘rsatkichlari alohida aks ettirilmasligi kabi muammolar aniqlangan. Tezisda budjetlarni tuzish va tasdiqlash bosqichidagi davlat moliyaviy nazoratini

takomillashtirish uchun budjet ishonchliligi mezonlarini normativ jihatdan mustahkamlash, xavfga asoslangan dastlabki nazorat tizimini joriy etish hamda vakillik va jamoatchilik nazoratini tahliliy axborot bilan ta'minlash bo'yicha ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: Davlat moliyaviy nazorati, budjet jarayoni, budjetlarni tuzish, budjetlarni tasdiqlash, dastlabki nazorat, Budjet kodeksi, xarajatlar smetasi, budjet ishonchliligi, PEFA metodologiyasi, INTOSAI Lima deklaratsiyasi, OECD tamoyillari, jamoatchilik nazorati.

Davlat moliyaviy nazorati davlat pul mablag'larini shakllantirish, taqsimlash va ulardan foydalanishning qonuniyligi, maqsadga muvofiqligi va samaradorligini tekshirishga qaratilgan vakolatli organlar faoliyatidir. Budjetlarni tuzish va tasdiqlash bosqichidagi nazorat mablag'lar hali sarflanmagan, ya'ni moliyaviy qarorlar qabul qilinayotgan paytda amalga oshiriladi va shu bois o'z mohiyatiga ko'ra dastlabki nazorat hisoblanadi. INTOSAI (1977) Lima deklaratsiyasida dastlabki nazorat noqonuniy va samarasiz xarajatlarning oldini olish vositasi sifatida ta'riflanadi, keyingi nazorat esa allaqachon sodir bo'lgan xarajatlarni baholaydi. A.Schick (1966) tomonidan ajratilgan budjet funksiyalari nuqtai nazaridan dastlabki nazorat nafaqat nazorat, balki rejalashtirish funksiyasining ham ajralmas qismidir, chunki uning sifati keyingi bosqichlardagi chetlanishlar hajmini oldindan belgilaydi.

Milliy qonunchilikda budjet jarayonining bosqichlari, ishtirokchilarning vakolatlari va budjet tizimi tamoyillari Budjet kodeksi (2013) bilan belgilangan. Mahalliy budjetlarni tasdiqlash xalq deputatlari mahalliy Kengashlari vakolatiga kiradi, davlat budjetini qabul qilish esa Oliy Majlis palatalari zimmasiga yuklatilgan. Budjet tashkilotlari darajasida rejalashtirish xarajatlar smetalari orqali amalga oshadi: Vazirlar Mahkamasining 414-son qarori (1999) budjet tashkilotlarini smeta asosida mablag' bilan ta'minlash

tartibini, 2634-son nizom (2014) esa smetalarni tuzish, tasdiqlash va ro'yxatdan o'tkazish qoidalarini belgilaydi. Aynan smetalarni ro'yxatdan o'tkazish bosqichi mahalliy moliya organlari amalga oshiradigan dastlabki nazoratning asosiy shakli hisoblanadi. Budjet ma'lumotlarining ochiqligi va fuqarolar ishtiroki bo'yicha qabul qilingan hujjatlar esa jamoatchilik nazoratining huquqiy asosini yaratdi.

Nazariy tahlil budjetlarni tuzish va tasdiqlash nazoratining quyidagi tamoyillarini ajratish imkonini beradi: qonuniylik — budjet ko'rsatkichlarining qonun hujjatlariga muvofiqligi; asoslanganlik — har bir ko'rsatkichning me'yorlar, hisob-kitoblar va o'tgan davr ijrosi bilan tasdiqlanishi; xolislik — nazoratchining rejalashtiruvchidan funksional mustaqilligi; shaffoflik — budjet loyihasi va nazorat natijalarining ochiqligi; natijadorlik — nazorat natijalarining budjet qarorlariga ta'sir ko'rsatishi. Ushbu tamoyillar OECD (2015) budjet boshqaruvi bo'yicha tavsiyalaridagi realistik prognozlash va inklyuziv muhokama talablari hamda PEFA Kotibiyati (2016) metodologiyasidagi budjet ishonchliligi mezonlari bilan uyg'unlashadi.

Amaldagi huquqiy asoslarni o'rganish uchta muammoni ko'rsatdi. Birinchidan, budjet ko'rsatkichlari va xarajatlar smetalarining asoslanganligini baholashning yagona miqdoriy mezonlari normativ hujjatlarda belgilanmagan. Ikkinchidan, tuman (shahar) iqtisodiyot va moliya bo'limi budjetni tuzuvchi va smetalarni ro'yxatdan o'tkazish orqali nazorat qiluvchi organ vazifalarini birgalikda bajaradi, bu esa Lima deklaratsiyasidagi mustaqillik tamoyiliga to'liq javob bermaydi. Uchinchidan, hisobot shakllarida faqat aniqlangan reja aks ettirilib, dastlab tasdiqlangan budjet va unga yil davomida kiritilgan o'zgartirishlar alohida ko'rsatilmaydi.

Shunday qilib, budjetlarni tuzish va tasdiqlashning davlat moliyaviy nazoratini takomillashtirish uning nazariy-huquqiy asoslarini kengaytirishni

— budget ko'rsatkichlari asoslanganligini baholash mezonlarini normativ mustahkamlash, dastlabki nazoratni xavfga asoslangan yondashuv asosida tashkil etish hamda vakillik va jamoatchilik nazoratini sifatli tahliliy axborot bilan ta'minlashni talab etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasining Budget kodeksi (2013) O'RQ-360-son.
2. «Budget tashkilotlari va budget mablag'lari oluvchilarning xarajatlar smetasi va shtat jadvallarini tuzish, tasdiqlash va ro'yxatdan o'tkazish tartibi to'g'risida»gi nizom (2014) 2634-son.
3. INTOSAI (1977) Lima Declaration of Guidelines on Auditing Precepts. Vienna: INTOSAI.
4. PEFA Secretariat (2016) Framework for Assessing Public Financial Management. Washington, DC: PEFA Secretariat.
5. Hamdamov, B.K. va Ostionokulov, A.A. (2018) Budget nazorati. O'quv qo'llanma. Toshkent: Iqtisod-Moliya.
6. . Кулибоев А.Ш. Давлат тиббиёт ташкилотларида бухгалтерия ҳисоби ҳамда молиявий назорат: назария ва амалиёт. Монография –Т.:«Iqtisod–Moliya», 2023. –236 б.